

مجموعه‌ی کتاب‌های شهری

ویتور اولیویرا

مورفولوژی شهری

مقدمه‌ای بر مطالعه‌ی فرم فیزیکی شهرها

ویتور اولیویرا^۱

دانشکده‌ی فنی و مهندسی^۲

دانشگاه پورتو^۳

پرتو^۴ پرتغال^۵

و

گروه معماری^۶

دانشگاه پرتغال^۷ پورتو

پورتو، پرتغال

^۱- Vitor Oliveira

^۲- Faculdade de Engenharia

^۳- Universidade do Porto

^۴- Porto

^۵- Portugal

^۶- Departamento de Arquitectura

^۷- Universidade Lusófona do Porto

سرشناسه	Oliveira, Vitor
عنوان و نام پدیدآور	: مورفولوژی شهری: مقدمه‌ای بر مطالعه‌ی فرم فیزیکی شهرها/ مولف ویتور اولیویرا؛ مترجمان مریم محمدی، فائزه بهنامی‌فرد.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه هنر، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۲۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۵۱۳-۲۵-۶
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیفا
یادداشت	: عنوان اصلی: Urban Morphology: An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities, 2016.
یادداشت	: کتاب حاضر نخستین بار با عنوان «ریخت‌شناسی شهری: (درآمدی بر مطالعه شکل کالبدی شهرها)» و ترجمه مجتبی قاضی‌میرسعید، احسان بابائی، محمد مسعود توسط آذرخش در سال ۱۳۹۶ منتشر شده است.
یادداشت	: واژه‌نامه.
یادداشت	: نمایه.
عنوان دیگر	: ریخت‌شناسی شهری: (درآمدی بر مطالعه شکل کالبدی شهرها).
موضوع	: شهرها و شهرستان‌ها — توسعه
موضوع	: Cities and Towns -- Growth
موضوع	: شهرسازی
موضوع	: City Planning
موضوع	: مطالعات شهری
موضوع	: Urban Geography
موضوع	: توسعه پایدار
موضوع	: Sustainable Development
موضوع	: شهرسازی — تاریخ
موضوع	: City Planning -- History
شناسه افزوده	: محمدی، مریم، ۱۳۶۱ اسف
شناسه افزوده	: بهنامی فرد فائزه، ۱۳۷۰-
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ۸۴۹/الف HT3۷۱
رده‌بندی دیویی	: ۳۰۷/۶۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۵۲۶۸۲۸

کلیه حقوق برای دانشگاه هنر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان سرهنگ سخایی، بین تقاطع سی تیر و فردوسی، شماره ۵۸

دانشگاه هنر، تلفن: ۶۶۷۲۵۶۸۲

artunipub@art.ac.ir

عنوان کتاب: مورفولوژی شهری: مقدمه‌ای بر مطالعه‌ی فرم فیزیکی شهرها

مولف: ویتور اولیویرا

مترجمان: دکتر مریم محمدی (عضو هیئت علمی گروه شهرسازی دانشگاه هنر) - مهندس فائزه بهنامی فرد

ویراستار: سمانه زارع استخرجی

ناشر: اداره انتشارات دانشگاه هنر

تاریخ نشر: ۱۳۹۸

قیمت: ۵۵۰۰۰ تومان

شمارگان: ۲۵۰

نوبت چاپ: اول

مقدمه‌ی مترجمان

پرداختن به موضوع فرم و مقوله‌ی مورفولوژی شهری^۱، بر تمامی متخصصان برنامه‌ریز و طراح شهری محرز است. اهمیت این مقوله، به‌عنوان بعد ماهوی طراحی شهری، بیش از پیش بررسی این موضوع را آشکار می‌سازد. در این میان بررسی اجمالی نظریه‌های تشریحی و هنجاری طراحی شهری، حاکی از اهمیت توجه به مقوله‌ی فرم دارد. در این میان می‌توان از نظریه‌ی هنجاری «فرم خوب شهر»، اثر کوین لینچ و یا از نظریه‌ی راب کریمر در بررسی شکلی و گونه‌شناسانه‌ی فضاها‌ی شهری و یا نظریه‌ی منطق اجتماعی هیلیر و هسن نام برد که آخری بر پیکربندی فضایی تأکید دارد و هر سه نظریه‌پرداز در دسته‌بندی نظریه‌پردازان چهارگانه و منفرد طراحی شهری از دید کاتبرت هستند. در این میان با توجه به اینکه عامل زمان، مقوله‌ای مهم در شکل‌گیری فرم فیزیکی شهرها است، نمی‌توان بررسی‌های تاریخی در رابطه با فرم شهر را نادیده گرفت. برای نمونه می‌توان کتاب نام‌آشنای «تاریخ فرم شهر» اثر جیمز موریس را نام برد. همچنین از آنجا که مورفولوژی شهری در تحلیل منظر شهری کاربرد دارد، می‌توان دیدگاه‌های نظریه‌پرداز نام‌آشنایی چون گوردون کالن را مورد توجه قرار داد. این نمونه‌ها، تنها بخشی از فعالیت‌های گسترده‌ی نظریه‌پردازان مختلف است که به موضوع فرم شهری از دریچه‌های مختلف پرداخته‌اند. اما بدون شک ضروری است تا اهمیت و جایگاه این علم در جغرافیا شهری (که به گفته‌ی مدنی‌پور، حاصلی از مدع در این علم است)، معماری و برنامه‌ریزی را نیز یادآور شد؛ برای نمونه مکاتبی که در کتاب حاضر به‌عنوان مکاتب مورفولوژی شهری تشریح شده‌اند، از سوی متخصصین رشته‌های مختلف ارائه شده‌اند. برای نمونه مکتب انگلیسی که با نظریه‌ی کانزنی شناخته می‌شود، توسط کانزنی جزایر ارائه شده است. با این توضیحات به‌نظر می‌رسد، آشنایی با این حوزه‌ی دانشی، تأثیرگذار بر آشنایی با ابعاد مختلف و شناسایی روش‌های تحلیل آن، امری بسیار مهم باشد.

^۱ به‌لحاظ ریشه‌ی لغوی، مورفولوژی، از دو کلمه‌ی مورف (فرم) و لوژی (لاژیک) به‌دست می‌آید که به مفهوم منطق یا لازیک شناخت فرم است. در فرهنگ لغت آکسفورد این واژه، معرف علمی است که به بررسی شکل، ساختار خارجی و یا شیوه‌ی مرتب شدن می‌پردازد. بدین ترتیب بر اساس دیدگاه مدون (۱۹۹۸) مورفولوژی شهری، فرآیند ساخت شهر و نتایج یا محصولات آن را بررسی می‌کند. بنابراین گذر زمان در شکل‌گیری فرم شهر نقش مهمی را ایفاء می‌کند. به‌صورت کلی مورفولوژیست‌ها همان‌طور که مدون بیان می‌کند، نتایج ملموس نیروهای اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی در شکل‌دهی به شهر را مورد بررسی قرار می‌دهند و بنابراین ساختمان‌ها، خیابان‌ها، باغ‌ها، پارک‌ها و عناصر طبیعی از جمله عناصر اصلی در تحلیل‌های این علم می‌باشد. در واقع فرم حاصله، از یک فرآیند نشأت می‌گیرد و بدون شک برای شناسایی شخصیت این فرآیند، مطالعه‌ی جنبه‌ی فیزیکی آن مناسب‌ترین مبنای می‌باشد.

انتخاب کتاب پیش‌رو و ترجمه‌ی آن از میان منابع متعدد این حوزه به زبان انگلیسی به چند دلیل صورت گرفته است. موضوع فرم شهری و مطالعات منظر شهری یکی از زمینه‌های مورد علاقه‌ی پژوهشی و دروس تدریسی مترجم بوده و در راستای همین علاقمندی، آزمایشگاه مطالعات مورفولوژی شهری در سال ۱۳۹۵ در محل دانشکده معماری و شهرسازی توسط اینجانب تأسیس و شروع به فعالیت نموده است. از این‌رو در راستای فعالیت‌های آزمایشگاه فوق، و به دلیل کمبود مطالعات موجود به زبان فارسی و یا عدم انسجام مطالعات مرتبط در این حیطه، به‌نظر رسید؛ اولین گام پیش از انجام فعالیت‌های آزمایشگاهی، انجام سلسله‌ای از فعالیت‌های پژوهشی و کاربردی باشد. به‌همین دلیل فعالیت‌هایی در قالب ترجمه‌ی کتاب، طرح پژوهشی و همچنین هدایت پایان‌نامه‌های دانشجویی با محوریت مطالعات فرم شهری در مقیاس‌های مختلف، بیش از پیش به‌صورت منسجم در دستورکار اینجانب قرار گرفت. در همین راستا با بررسی‌های انجام شده، ترجمه‌ی کتاب اولیورا به‌عنوان کتاب راهنما و شروعی بر مطالعات پژوهشی آزمایشگاه مطرح شد.

یکی از دلایل مهم دیگر، ماهیت محتوایی مطالب کتاب به‌عنوان کتابچه‌ی راهنما و یک کتاب درسی در رابطه با مورفولوژی شهری که به‌دولت آن به‌شدت احساس می‌شود. برای نمونه می‌توان به گفته‌ی فاطیما لوریرو دی میتوس^۱ (۲۰۱۸) اشاره نمود. از دید وی: «این اثر، کتابچه‌ی راهنمای مورفولوژی شهری است که نه تنها برای همه‌ی دانشجویانی که زمینه‌ی مطالعه‌ی خود را در این رابطه شروع کرده‌اند، مفید است؛ بلکه برای تمامی دانشجویانی که به‌صورت ویژه علاقمند به نگاهی نو در مفاهیم و روش‌های مرتبط با این علم هستند، نیز توصیه می‌شود. مورفولوژی شهری، در دروس مقطع لیسانس و فوق‌لیسانس در رشته‌های جغرافیا، علوم اجتماعی، مطالعات شهری، برنامه‌ریزی و معماری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین کتاب پیش‌رو، از یک‌سو در رشته‌های تخصصی‌ای چون جغرافیا و معماری کاربرد دارد و از سوی دیگر برای طراحان و برنامه‌ریزان شهری موکداً توصیه می‌شود.

در عین حال تجربه و وابستگی سازمانی نویسنده‌ی کتاب، معرف فحوای مطالب است. ویتور اولیورا^۲ (نویسنده‌ی کتاب)، پروفیسور مورفولوژی شهری و برنامه‌ریزی زمین در دانشگاه لوسفنا در پورتو پرتغال^۲ است. او همچنین پژوهش‌گر ارشد در مرکز پژوهشی حمل‌ونقل و محیط در دانشگاه پورتو است. اولیورا، معمار و دارای مدرک فوق‌لیسانس برنامه‌ریزی و طراحی محیط مصنوع است؛ وی همچنین دارای مدرک دکترای تخصصی در برنامه‌ریزی و مهندسی عمران

^۱ - Fátima Loureiro de Matos

^۲ - Lusofona University of Porto

است. او عضو انجمن علمی پرتغالی زبان شبکه‌ی مورفولوژی شهری^۱ (پی. ان. یو. ام) و سمینار بین‌المللی فرم شهری^۲ است که از سال ۱۹۹۴ شروع به فعالیت نموده است. وی همچنین سردبیر مجله‌ی پرتغالی زبان مورفولوژی شهری^۳ و عضو هیئت تحریریه‌ی مجله‌ی مورفولوژی شهری^۴ است (به نقل از سایت اشپرنگر). وی به‌منظور تدوین کتاب راهنمایی که به‌صورتی روشن و مقدماتی مقوله‌ی مورفولوژی شهر یا فرم فیزیکی شهرها را شرح دهد، به نگارش این کتاب دست زده است و همچنین به‌دلیل ارتباطش با بزرگ‌ترین گروه مطالعات فرم شهری، در نگارش این کتاب از منابع و نظریه‌های به‌روز این علم بهره برده است.

بدین ترتیب، ترجمه‌ی کتاب از پاییز سال ۱۳۹۵ آغاز شد. اما در این میان به‌دلیل روند بررسی و ارزیابی کتاب در دانشکده و دانشگاه و انجام مراحل اداری، انتشار آن به تعویق افتاد. در میانه‌ی راه ترجمه‌ی این کتاب حاضر به همت گروه دیگری از همکاران توسط نشر غیر دانشگاهی به چاپ رسید و در همین بین به سرت‌اتفاقی مطلع شدم تمایل به ترجمه‌ی کتاب در میان برخی از همکارانم به دلایل شخصی نیز وجود داشته است. این امر بسیار مایه‌ی خرسندی و خوشنودی بوده و هست، چراکه می‌توان نسبت به ایجاد هسته‌ی مطالعات مورفولوژی شهری، با همکاری علاقمندان این حوزه مبادرت ورزید و به ترتیب، ماهنگ به غنای دانش مورفولوژی شهری رهنمون شد و بنابراین از انجام فعالیت‌های موازی اجتناب ورزید و با در دسترس قرار دادن مهم‌ترین آثار این حوزه به علاقه‌مندان آن به زبان فارسی، به اتمام مد العاده این حوزه کمک نمود.

^۱- Portuguese-language Network of Urban Morphology

^۲- سمینار بین‌المللی فرم شهری (ISUF)، با هدف اصلاح و ایجاد یک فروم مشترک میان محققان و متخصصان مرتبط با فرم شهری شکل گرفت. در دهه‌های اولیه پس از جنگ جهانی دوم، پژوهش شهری به‌شدت گسترش یافت و طیف متعددی از رشته‌ها و تخصص‌ها چون: معماری، باستان‌شناسی، جغرافیا، تاریخ، برنامه‌ریزی، طراحی شهری، تحلیل فضایی، چیدمان فضا و مطالعات میراث در این رابطه ایفای نقش کردند. اما گروه‌های مختلف پژوهشی به‌صورت منفرد و جدا از هم فعالیت می‌نمودند و عامل زبان بر این عملکرد مجزا از هم تأثیر داشت. هدف این سمینار به اشتراک‌گذاری بین‌المللی و بین‌رشته‌ای ایده‌ها، روش‌ها و یافته‌های مربوط با فرم شهری است. در سال ۱۹۹۴، با حضور حدود ۲۰ معمار، جغرافی‌دان، برنامه‌ریز و مورخ با چهار محدوده‌ی زبانی مختلف شروع به فعالیت نموده و در حال حاضر ۶۰۰ نفر به‌صورت مستقل و یا مؤسسه‌ای از ۵۰ کشور جهان در آن عضویت دارند (به نقل از صفحه‌ی رسمی الکترونیکی سمینار بین‌المللی فرم شهری).

^۳- Revista de Morfologia Urbana

^۴- Urban Morphology

همچنین لازم است به این موضوع توجه شود که در ترجمه‌ی بعضی از بخش‌های کتاب، مترجمان اندکی با دشواری مواجه بوده‌اند، این امر ناشی از این موضوع است که نویسنده‌ی کتاب، اصالت پرتغالی داشته است. در عین حال از آنجاکه مترجمان به‌شدت در الگوی ترجمه وفادار به متن بوده و از تفسیر متن اجتناب کرده‌اند؛ ممکن است در مواردی حق مطلب ادا نشده باشد. نکته‌ی دیگر آنکه، بدون شک علی‌رغم تمامی حساسیت‌های که مترجمان کتاب در طی روند ترجمه و ویراستاری آن به خرج داده‌اند، ممکن است ایراداتی به آن از سوی برخی از همکاران و علاقمندان وجود داشته باشد؛ بنابراین بسیلر مایه امتنان خواهد بود که برای ارتقاء کتاب پیش از نظرات خود ما را بهره‌مند سازند.

برای ورود به مطالعه‌ی کتاب حاضر، از آنجاکه اولیویرا به‌خوبی در مقدمه‌ی اثر خود، محتوا و انتظام کتاب را شرح داده است، خوانندگان محترم را به این بخش ارجاع می‌دهم و در اینجا از تکرار آن‌ها و بیان مجدد ساختار کتاب صرف‌نظر می‌نمایم. اما به‌صورت خلاصه، نقلی از سایت اشپرینگر، ناشر این کتاب، ارائه می‌شود. ^۱ طور کلی این کتاب، در رابطه با شهرها و به‌صورت ویژه در ارتباط با فرم فیزیکی شهرها است. من در ابتدا به معرفی عناصر اصلی فرم شهری - خیابان‌ها، بلوک‌های شهری، قطعات زمین، ساختمان‌ها - که شهرها را ساختاردهی می‌کنند، و هم‌چنین شناسایی عاملین اصلی و فرآیندها، در درونی عناصر فرم شهری پرداخته است. وی در ادامه چارچوبی تحلیلی برای بررسی و تشریح تولات شهرها در طول تاریخ و عملکرد شهرهای معاصر ارائه داده است. وی پس از تمرکز اولیه بر شهر به بررسی ابژه، به توضیح چگونگی مواجهه‌ی محققان مختلف و مکاتب متفاوت فکری در برخورد با این موضوع تا زمان ظهور مورفولوژی شهری (با ورود به قرن بیستم) می‌پردازد. در نهایت کتاب دانش دارد تا به شناسایی مهم‌ترین زمینه‌ی تأثیرگذاری فرم شهری مشتمل بر اجتماع، اقتصاد، محیط زیست بپردازد.

در انتها بر خود لازم می‌دانم تا دو ویژگی شاخص این کتاب را شرح دهم. یکی از آن‌ها بدون شک، کاربست نظریه‌ها در یک نمونه‌ی موردی - شهر پورتو - و تحلیل مورفولوژیک آن است. به عبارتی وی تنها به بیان نظریه‌ها بسنده نکرده و به بررسی یک نمونه با استفاده از مفاهیم مطرح در مکاتب مختلف و رویکردهای مختلف مورفولوژیکی پرداخته است و با کاربست آن‌ها در بررسی نمونه، گامی مهم جهت روشن‌تر شدن مفاهیم و نظریه‌ها برداشته است. در این میان وی مسیر پژوهشی کارل کروف^۱ (۲۰۰۹) را مد نظر قرار داده است و از چهار رویکرد برای بررسی

^۱ - خلاصه‌ای از مقاله کروف در سمینار بین‌المللی فرم شهری، توسط حامد همدانی گلشن در نشریه‌ی منظر در بهار ۱۳۹۵ به چاپ رسیده است.

شهر پورتو استفاده کرده است. در واقع کرووف معتقد است، چالش اصلی، انتخاب یک رویکرد از میان رویکردهای متنوع نیست، بلکه موضوع ترکیب و هماهنگ کردن آن‌ها است. وی با بررسی این چهار رویکرد مشتمل بر: تحلیل فضایی، پیکره‌بندی فضایی، رویکرد گونه‌شناسی فرآیند و رویکرد تاریخی - جغرافیایی، جنبه‌های عمومی فرم شهر شامل: روابط فضایی جنبه‌های فیزیکی؛ تعاملات انسانی؛ جریان منابع و ارتباطات زمانی را معرفی می‌کند.

هم‌چنین تأکید اولیویرا در فصول پایانی کتاب به تأثیرگذاری این حوزه‌ی مطالعاتی بر سایر حوزه‌های علمی، از دیگر نکات شاخص کتاب پیش‌رو است که می‌تواند به انجام پژوهشی‌های جهت‌دار در این حوزه کمک نماید. وی در این فصل به‌صورت ویژه ارتباط بین مورفولوژی شهری، اجتماع را در قالب تحقق سلامت عمومی و عدالت اجتماعی طرح نموده است و در ابعاد اقتصادی، ارتباط مطالعات فرم شهری با مقوله‌ی هزینه‌های زیربنایی و گردشگری میراث فرهنگی را از خاستگاه بررسی پژوهش‌های انجام شده در این حیطه‌ها، شرح داده است. در نهایت به موضوع مهم محله زیست پرداخته و در این زیرفصل، دو مقوله‌ی مهم تغییرات اقلیمی و ضرورت کاهش مصرف انرژی و ارتباط آن‌ها با مورفولوژی را بیان نموده است.

امید است ترجمه‌ی این کتاب، دانشجویان و پژوهش‌گرانی که در پی دریافت فهم مختصری در این زمینه و ارتباط آن با سایر علوم هستند، کمک نماید و آن‌ها را در جهت‌دهی پژوهش‌هایشان در زمینه‌ی مورفولوژی شهری داری رساند.